

АКТУАЛЬНА ІНІЦІАТИВА

СЛОВО ДО ПАТРІОТІВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Високошановні співвітчизники!

Звертаюся до Вас з приводу постаті, яка, з-поміж багатьох виразних обставин, слугує духовному об'єднанню кримських татар з іншими представниками Українського народу. Продукт власного мислення структурую у такий спосіб.

1. Йдеться про **АГАТАНГЕЛА ЮХИМОВИЧА КРИМСЬКОГО** (1871–1942 роки), який, маючи кримськотатарське походження, та, за його власним визнанням, не маючи і краплини української крові, остаточно українізувався.

15 січня 2021 р. маємо нагоду відзначити 150 річницю від дня його народження. Натомість у соціальних мережах знаходимо лише поодинокі повідомлення стосовно майбутньої події, наприклад: “У Звенигородці готуються до відзначення ювілею академіка Кримського” (“Вісті Черкащини” за 16 квітня 2019 р.). Дякуємо патріотам, ентузіастам. Але хіба ж така подія має винятково місцеве значення? Що ж робиться на державному рівні? Та, мабуть, нічого.

Тим часом йдеться про людину – “найкращий кримський подарунок України” (як назвав академіка його учень Омелян Пріцак). І тут постає національна проблема – наразі існує неабиякий, за ознаками зовнішньої реальності та глибиною почуттів, **державний борг України**, що зумовлений нехтуванням чиновниками своїм службовим обов'язком дбати про гідне вшанування соціально-історичної пам'яті видатних подій та людей. Дбати про збереження такої пам'яті.

Зазначене нехтування є доволі тривалим, тягнеться упродовж багатьох десятиліть. У наших чиновників – короткочасна, епізодична пам'ять. Вони для годиться згадують про Агатангела Кримського лише в ювілейні часи. Це про таких Тарас Шевченко писав: “Славних прадідів великих правнуки погані!”. Йдеться передусім про загальнодержавний рівень турботи, про чиновників високорангових, які обмежуються у святій справі формальним виконанням своїх обов'язків.

Це за їх мовчання, чи навіть зі згоди, за відсутності сумлінної відповідальності, у м. Звенигородка (Черкаська обл.) приблизно у 80-х роках минулого століття був знищений (на цеглу розібрали, поцупили інший добірний матеріал) капітальний, родинний будинок Кримських. Потім його відбудували із сучасної цегли і причепили бляшану табличку з написом: “НАН України. Будинок-музей академіка А.А. КРИМСЬКОГО”. Бачив це своїми очима, і фотографії маю. Про відбудову споруди влітку 2015 р. мені повідомили очевидці – мешканці Звенигородки. Хоча і без цього видно, що споруджено будинок недавно, із сучасних матеріалів. Так він і сьогодні “споглядає на нас із докором”, у недоведеному до ладу стані. Цей факт замовчують можновладці всіх рівнів – що зверху, що знизу. Наразі хочуть передати будівлю у власність громади міста, у якої, мабуть, більше коштів, ніж у Державному бюджеті. Припускаю, вже й передали. Така “ідея”, що, можливо,

нав'язана зверху – необачна і хибна для місцевого рівня; водночас для державного рівня – то щось більше, за межами розуміння.

2. Що ми маємо на сьогодні? Системні діяння (дії та бездіяльність), спрямовані на забуття Великого сина Українського народу.

Спочатку знесли будинок Агатангела Кримського під приводом реконструкції. Потім створили його копію і як незавершене будівництво (довгобуд) у вигляді непотребу залишили сучасне творіння часові на поталу. Так він і стоїть вже кілька десятиліть. А далі – неприхований вандалізм.

Славетний земляк народився у Володимирі-Волинському. На подвір'ї педагогічного коледжу, що носить ім'я вченого, установлено його бюст (поки що це єдиний в усьому світі, доволі невигадликий, пам'ятник Агатангелу Кримському). А 15 вересня 2017 р. вандали скинули з п'єдесталу погруддя всесвітньо відомого вченого.

У квітні 2019 р. на цвинтарі у Звенигородці вандали (**чи не ті ж самі особи?**) сплюндрували дубовий хрест на могилі педагога і літератора Юхима Степановича Кримського (1838–1915) – батька Агатангела Кримського. Це сталося перед поминальними днями, але публічного розголосу набуло пізніше. Місце поховання Юхима Кримського визначив краєзнавець Володимир Хоменко, встановивши на могилі дубовий хрест із табличкою зі світлиною й ім'ям небіжчика.

Чи встановлені злочинці? У якому стані кримінальні провадження, якщо взагалі колись було розпочато досудове розслідування? Ніяких повідомлень.

3. Перехоплює дихання, ятрить душу, коли читаєш таке: *“Книга видається завдяки виділенім коштам ЮНЕСКО на відзначення 125-річчя від дня народження Агатангела Кримського”* (див.: Матвеева Л.В., Циганкова Е.Г. А.Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук: Вибране листування. К: АТ “Обереги”, 1997. 172 с.).

Подібне спостерігаємо під час ознайомлення з іншим проєктом, а саме:

Епістолярна спадщина Агатангела Кримського в 2-х томах (1890–1941). Том I. 1890–1917. Київ, 2005. 500 с.;

Епістолярна спадщина Агатангела Кримського в 2-х томах (1890–1941). Том II. 1918–1941. Київ, 2005. 359 с.

На звороті титулу обох томів написано: *“Книга видається завдяки субсидії ЮНЕСКО”*.

Про те саме дізнаємося, гортаючи сторінки багатотомника: *“Кримський А.Ю. Вибрані сходинки праці”* в п'яти томах, що видані упродовж 2007–2010 рр. Три з них мають застереження: *“Видається завдяки субсидії ЮНЕСКО”*.

Національний сором!

Жодного докору спеціалістам, які свого часу доклали значних зусиль, аби видати згадані праці. Але за державу образливо!

4. Справедливим буде відзначити, що науковці, інші патріоти-ентузіасти багато, дуже багато зробили і роблять, аби зберегти пам'ять про Агатангела Кримського. Вони організують видання його творів (окрім згаданих, це зокрема: *“Кримський А.Ю. Твори в п'яти томах”*. Київ: Наукова думка (1972–1973 рр.); оцифровують такі видання (наприклад, Микола Василечко), досліджують його творчу спадщину, пишуть дисертації, монографії, книги і статті, організують і

проводять відповідні конференції, круглі столи, інші подібні заходи, створюють документальні короткометражні фільми (за моїми підрахунками – три таких стрічки, від 15 до 29 хв.).

Окремо – низький уклін таким помічникам ученого, як науковці Микола Захарович Левченко (допомагав А. Кримському, коли той обіймав посаду неодмінного секретаря Академії) і Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко (була незамінною упродовж частини тридцятих років – і до арешту А. Кримського); завдяки їх самовідданій допоміжній праці тієї пори вчений зробив те, чого б не зміг зробити без них.

Не залишилась осторонь і держава у справі запізненого вороття забороненого А. Кримського (і він в Україні – не виняток); його пам'ять вшановано низкою меморіальних заходів. У Києві на його честь названо вулицю (1970 р.). На колишньому будинкові Колегії Павла Галагана (нині – Музей літератури, вул. Богдана Хмельницького, 11), де з 1885 до 1889 рр. навчався А. Кримський, на його честь встановлено меморіальну дошку.

Спромоглися воздати хвалу А. Кримському і на інший лад. Інститут сходознавства НАН України, заснований 22 жовтня 1991 р., носить його ім'я (у жовтні 2013 р. трудовий колектив Інституту запобіг спробі його ліквідації або приєднання до інших наукових установ). Щороку проводиться міжнародна конференція “Сходознавчі читання Агатангела Кримського”. Також запроваджена премія НАН України імені А.Ю. Кримського “за видатні наукові роботи в галузі сходознавства” (відділення історії, філософії та права НАН України) – 1990 р.

До 125 річниці вченого (1996 р.) видано поштову марку з його портретом (наш співвітчизник, до речі, був філателістом).

Дякувати треба за подвижницький труд та увагу таким людям. Але з огляду на постать Агатангела Кримського цього замало.

5. Спеціалісти наголошували:

“... до останніх часів лишаються у рукописах численні твори вченого, а його наукова спадщина не зазнала ще повного дослідження, не існує також і правдивої документальної біографії академіка Кримського.

Численні документи, що так чи інакше стосуються життєвого шляху академіка, його ролі в становленні науки в Україні, й досі невідомі, не введені до наукового обігу і чекають свого дослідника. Серед них значне місце посідає його епістолярій” (*Матвеева Л.В., Циганкова Е. Г., 1997 р.*).

“У 1972–1973 роках вийшло п'ятитомне видання творів Кримського за редакцією Білодіда, до якого ввійшли оригінальні художні твори та переклади, статті на літературні та наукові теми, листування. Однак усе в цьому виданні – вірші, оповідання, листи, статті – було купюроване й цензуроване до абсурду. На щастя, не загинув величезний архів Кримського, за яким ці купюри можна відтворити. Архів зберігається головним чином в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського і є цінним джерелом не лише для вивчення спадщини Кримського і багатьох його колег, а й для відтворення правдивої історії Академії наук, яка, сподіваюся, колись буде написана” (*Соломія Павличко, 2000 р.*).

Ці проблеми залишаються актуальними й дотепер.

6. То хто ж він – Агатангел Юхимович Кримський? Це найскладніше питання у моєму зверненні. Повну і справжню відповідь можна дати лише через зацікавлене пізнання його особистості, через ґрунтовне дослідження його творчої спадщини – гідного внеску у скарбницю світової культури.

Наразі про дорогу мені людину допустимо сказати: це великий син Українського народу, видатний вчений світового рівня з величезним діапазоном інтересів і знань – сходознавець (орієнталіст), україніст, славіст, етнограф, фольклорист, релігієзнавець, літературознавець (зокрема історик літератури), письменник (поет, прозаїк, перекладач), публіцист. Поліглот, знав понад шістьдесят мов. Автор близько 1000 наукових праць. Один із фундаторів Української академії наук – Всеукраїнської академії наук, був її першим неодмінним секретарем (1918–1928 рр.), державотворець.

Важливо наголосити на такому. Праці, які мали штамп “Дозволяється випустити в світ. Неодмінний секретар Академії академік Аг. Кримський”, викликали повну довіру у науковців світу. Ім’я Агатангела Юхимовича гарантувало високий рівень (*О. Прицак*).

А.Ю. Кримський – жертва сталінського терору, політичних репресій. Звинувачений в антирадянській націоналістичній діяльності, репресований як “буржуазний націоналіст”. Реабілітований посмертно. У першому томі п’ятитомника його праць (1972 р.) написано: “Радянська влада високо оцінила заслуги А.Ю. Кримського як ученого і громадського діяча”. І жодним словом про трагічну долю.

Привертає увагу той факт, що наразі бракує однастайності щодо багатьох обставин біографії вченого, зокрема стосовно дати його реабілітації. Переважно стверджують приблизно таке: “А.Ю. Кримський реабілітований посмертно 1957 р.”. Натомість в авторитетному виданні написано: “Справу проти К. припинено 1957. Реабілітований 1960” (Енциклопедія історії України. Т. 5. Київ: Наукова думка, 2008. С. 362). Мабуть, помиляється автор статті авторитетного видання. З цього питання панує різнобій. За даними окремих джерел, ця подія датована 2 травня 1957 р., за іншими публікаціями – 8 травня 1957 р. Хіба насправді це така вже складність для відповідального дослідника?

7. Для увічнення пам’яті славетного вченого і самовідданого трудівника, патріота Агатангела Кримського, постать якого для України має визначне політичне й історичне значення, а також з метою збереження та поширення його творчої спадщини вкрай необхідно зробити принаймні таке.

1. Важливо по-новому, всебічно актуалізувати проблему Агатангела Кримського на міжнародному рівні. Для цього потрібно ініціювати відповідні звернення до таких міжнародних організацій, як:

– Всесвітній конгрес кримських татар;

– Світовий Конгрес Українців;

– ЮНЕСКО (ім’я українського академіка у 1970 р. було внесено до затвердженого XVI сесією Генеральної Асамблеї ЮНЕСКО переліку видатних діячів світу).

– Генеральна Асамблея ООН (з метою ухвалення резолюції щодо проголошення 2021 року “Міжнародним роком сходознавства” – на тлі глобальної

необхідності врегулювання актуальної проблеми Близького Сходу це слугуватиме додатковим імпульсом увічнення пам'яті А. Кримського); якщо організаційно, з огляду на брак часу, це вже неможливо зробити, необхідно клопотати про іншу дату.

Національний напрям турботи важливо зосередити зокрема на такому.

2. **Національна академія наук України** має підготувати і видати (наголошую: за державний кошт, а не “*завдяки субсидії ЮНЕСКО!*”) Повне зібрання літературних і наукових творів А. Кримського та його епістолярну спадщину; Академія повинна оголосити конкурс на написання фундаментальної документальної біографії А. Кримського (як пропонував О. Прицак ще у 1991 р.).

3. **Православна Церква України** могла б, у межах свого бачення та використовуючи силу духовного авторитету, впровадити спеціальні заходи, спрямовані на увічнення пам'яті А. Кримського (як мирянин і визнаний фахівець з україністики та історії релігій, А. Кримський був запрошений на Перший Всеукраїнський Собор Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), 1921 р., та обраний почесним членом Собору; брав активну участь у цьому історичному зібранні (проходив у храмі святої Софії в Києві, 14–30 жовтня), двічі – 17 і 20 жовтня виступав на ньому й обґрунтовував канонічність Собору, підтримував рух за автокефалію православ'я в Україні. Вчений наголошував зокрема: “...Українська церква не є щось нове. Єпископат у нас не нове явище. В Москві ми їх маємо з XIV віку. Що ж до нашої України, то в кожному разі єпископат пробував тут з XI віку. Хіба Петро Могила не був нашим єпископом? Коли ми поставимо єпископа, то ми тільки поновимо те, що в нас вже було.

... Ми можемо сказати Константинопольському патріарху, пришліть нам єпископа. Ми тільки не можемо погодитись з тими єпископами, яких нам шле Росія, бо ідеал російського народу нам зовсім не по душі” (20 жовтня 1921 р.).

За чотири тижні до Собору, повідав А. Кримський, його викликав до себе митрополит Російської церкви в Україні росіянин Михаїл (Єрмаков), який на той час мав титул “патріаршого екзарха Російської православної церкви Московської патріархії для України”, і вони спілкувалися щодо можливості надання автокефалії Українській церкві; митрополит не підтримував і вороже ставився до цього руху, займав антиукраїнську позицію.

Участь Агатангела Кримського в роботі Собору і його виступи на ньому свідчать про тверду позицію вченого, патріота своєї мови і культури.

Документи про зазначені факти опубліковані вперше у виданні “*Людина і світ*”. 1996. № 8. С. 11–16.

4. Зрештою необхідно привести до ладу будинок А. Кримського у Звенигородці; заснувати там музей; залишити його на балансі НАН України.

5. Методично правильним і практично корисним буде запровадити у школах викладання його праць (принаймні як письменника, поета).

6. Розумним, повчальним і патріотичним – створити багатосерійний художній кінофільм про А. Кримського, щонайменше 20 серій по 60 хв. кожна. Лише творче життя Агатангела Юхимовича, як влучно підмітив О. Прицак, поділяється на дві епохи: Московську – довшу (29 років), упродовж 1889–1918 рр., та Київську – коротшу (23 роки), найбільш драматичну, що тривала упродовж

1918–1941 рр. А з-поміж цих літ – трагічні роки (1928, 1929), а за ними ще страшніші – тридцяті. На них припадає, зокрема, сфабрикований проти української наукової та церковної інтелігенції гучний процес у справі так званої “Спілки визволення України” – вигаданої антирадянської організації (Харків, 9 березня – 19 квітня 1930 р.).

А ще важливим для пізнання особистості А. Кримського є: дитячі роки вченого (зокрема, навчання в Звенигородці, Колегії Павла Галагана); його відрядження до Сирії та Лівану; відтворення моменту його затримання 19 липня 1941 р. працівниками органів НКВС у своїй рідній Звенигородці на Черкащині, процедура так званого розслідування кримінальної справи, арешт і шлях до Кустанаю (Казахстан); час перебування його у в’язниці; багаторічні важкі переживання, страждання, муки рідних А. Кримського у пошуках його як зниклого безвісти – від 19 липня 1941 р. (коли вченого забрали з дому) до 2 травня 1957 р. (можлива дата посмертної реабілітації), майже 16 років.

Названому синові Агатангела Кримського Миколі було вручено документ про його посмертну реабілітацію і 840 карбованців морального відшкодування. Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців по народному господарству України у 1957 р. становила 77 крб 10 коп. Тобто це було відшкодування у розмірі, що сукупно складало суму тодішньої заробітної плати за неповних одинадцять місяців відповідних платежів. Така державна плата за злочин, учинений від її імені проти людини.

Окремої уваги (спеціального дослідження і донесення до загалу) потребує фізичний і психологічний стан А. Кримського Київської доби, зокрема з’ясування непростих і чутливих питань – як такий стан варіювався у відповідних часових межах: періоду, коли вчений обіймав посаду неодмінного секретаря Академії та виборював наукову автономію в Україні; упродовж фактичного усунення його від наукової роботи; під час так званого розслідування сфабрикованої кримінальної справи; на останньому, невеликому відтинку життя – у в’язниці.

Перепрошую, цю справу могли б зробити, наприклад, Ахтем Шевкетович Сеїтаблаєв та Олег Геннадійович Сенцов. Вони могли б взяти на себе цей хрест, лише написання сценарію займе не один рік. Ще раз прошу вибачити мою зухвалість, коли запропонував шановним спеціалістам приєднатися до соціальної дії без їх відома.

7. Актуальним видається також створення художнього кінофільму за романом А. Кримського “Андрій Лаговський”.

8. Цілком правильним і справедливим буде встановити у містах України пам’ятники А. Кримському.

9. Доцільно назвати його ім’ям вулиці у містах, де цього не зроблено дотепер.

10. Необхідно, через дипломатичні канали, за певними ознаками розпізнати місце поховання А. Кримського і там установити символічний пам’ятний хрест (похований наш співвітчизник у спільній тюремній могилі, в Кустанай, Казахстан).

11. Важливо установити, чи є живі свідки, які знали А. Кримського – родичі, колеги, земляки.

12. На лицьовому боці нової банкноти номіналом 1000 грн (увійшла в готівковий обіг в Україні з 25 жовтня 2019 р.) зображено портрет Володимира Вернадського – першого президента Української академії наук (заснована гетьманом Павлом Скоропадським 14 листопада 1918 р.). На зворотньому боці купюри, відступивши від усталеної концепції (практики) створення паперових грошей, цілком доречним і справедливим було б надрукувати зображення Агатангела Кримського – неодмінного секретаря цієї Академії, який упродовж десяти років (1918–1928 рр.) фактично виконував обов'язки президента цієї установи. Того часу Академію окреслювали жартом не як Українську, а як “Кримську”.

На засідання Академії, присвячене 70-й річниці Агатангела Юхимовича, Володимир Іванович Вернадський прислав ювілярові листа, в якому наголосив зокрема: “Моя наукова робота для мене, а власне і для Вас, все... стоїть на першому місці, але культура українського народу рідною мовою, наукова його творчість і думка цією мовою в критичний момент історії нас об'єднала”. Чи це не є аргументом на користь зображення Агатангела Кримського хоча б на реверсі банкноти?

13. Національний банк України має випустити в обіг срібну пам'ятну монету в серії “Видатні особистості України” відповідним номіналом, яка буде присвячена 150 річниці від дня народження академіка А. Кримського (аналогічно тому, як 25 лютого 2013 р., до 150-ї річниці від дня народження академіка Вернадського, введено в обіг монету номіналом 5 гривень).

Для втілення всього зазначеного потрібна передусім політична воля, спільна робота органів державної влади. Зокрема, необхідно якнайшвидше провести парламентські слухання щодо увічнення пам'яті А. Кримського. Кабінет Міністрів України має розробити та ухвалити відповідний План заходів.

Реалізувати заплановане за один рік – неможливо. Але розпочати таку роботу необхідно, аби віддати належне Славному сину Української землі.

Пам'ять про Агатангела Кримського має неодмінно повною мірою прислужитися Україні.

Прошу Вас виявити у цій справі турботу. Маю надію, що Ви пристанете на моє прохання.

Подумки з Агатангелом Кримським
упродовж грудня 2019 – 15 січня 2020 років,
з повагою та щиросердно
український правознавець
із Шевченківського краю

А.А. Музика